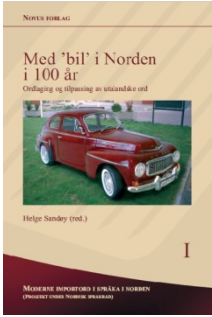

Moderne importord i språka i Norden

Titel:	Refleksjoner omkring forholdet mellom avløserord og tekniske termer, med bakgrunn i arbeidet med IKT-ord i Ordsmia	
Forfatter:	Jan Hoel	
Kilde:	Moderne importord i språka i Norden I. Med 'bil' i Norden i 100 år. Ordlaging og tilpassing av utalandske ord, 2003, s. 138-143	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/min/issue/archive	

© Novus forlag 2003

Betingelser for bruk af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Refleksjoner omkring forholdet mellom avløserord og tekniske termer, med bakgrunn i arbeidet med IKT-ord i Ordsamia

Jan Hoel

Oslo

Er tekniske termer avløserord?

I det daglige arbeidet i Ordsamia med ord fra informasjons- og kommunikasjonsteknologi (IKT) har det uvilkårlig meldt seg spørsmål om hva avløserord er, og om det kan være forskjellig på slike ord og tekniske termer. Etter hvert er jeg kommet til at det fra en synkron synsvinkel er nødvendig å skjelle mellom avløserord og tekniske termer. Andre vil kanskje foretrekke i stedet å inndele avløserord i ”spontane” og ”bevisste”, ”folkelige” og ”vise” e.l.

Det kan nok argumenteres for at tekniske termer er en særskilt type avløserord og ikke vesensforskjellige fra slike, men det er visse forhold som taler imot en slik inndeling. Tekniske termer oppstår som resultat av et bevisst, systematisk og helhetlig arbeid – ofte knyttet til oversettelse – der dekkende beskrivelse av nærstående begreper innenfor bestemte begrepsfelt er utgangspunktet og hovedformålet. Avløserord fødes uten slik målrettet metodikk og slikt overblikk og er i stedet vanligvis preget av allmennspråkets behov for språklig økonomi, slagkraftighet og semantisk omtrentlighet. Mange mener at avløserord er mest vellykket når de har høyst like mange stavelser som importordet de avløser, når de er humoristiske eller slående og iøynefallende på annet vis, eller når de etterligner originalen fonetisk (rytmemønster, rim, likelydende innledende bokstav(er)), stilistisk (metaforer, besjeling, allusjoner) eller på annen måte. Slike hensyn gjelder overhodet ikke for termer.

Det er en kjensgjerning at mange tekniske termer ”flyter over i” eller overtas i allmennspråket. I en diakron synsvinkel kan således skillet mellom allmennord og termer bli utydelig. Det ville like fullt være galt å hevde at termene blir avløserord i samme øyeblikk de tas i bruk i allmennspråket. Det er utelukkende utenomspråklige forhold som avgjør om og i så fall når en term ”flytter inn i” allmennspråket. Det er alminneliggjøring av den teknologiske utvikling og markedsføring av nye produkter eller tjenester som skaper det nye uttrykksbehovet også i allmennspråket. Dersom fagmiljøene ikke utvikler en teknisk term innen kort tid, som så kan overtas i allmennspråket, vil det ofte oppstå ett eller flere mindre ”terminologiske” avløserord blant språkbrukerne. Iblant foreligger termen så sent at det utvikles avløserord parallelt. Dette er sannsynligvis tilfellet med ”hånd-PC (lomme-PC)” og ”håndholdt datamaskin” i eksempel materialet nedenfor.

Hva er et avløserord?

Jeg stiller nedenfor opp en definisjon av 'avløserord' og forsøker med utgangspunkt i den å resonnerer meg fram til noen vilkår for slike ord.

Et avløserord er:

Et *hjemlig ord/uttrykk* som i allmennspråket *benyttes med samme betydning som og i stedet for* et importord.

Med "importord" menes her et ord fra et fremmed språk – i dag først og fremst engelsk – som er tatt i bruk i morsmålet med ingen eller liten tilpasning av skrivemåte og uttale. Det er særlig tre vilkår i definisjonen som må presiseres, alle angitt med kursiv ovenfor. Dette kan gjøres samtidig med at de etterprøves på et utvalg IKT-ord fra Ordsmlia.

Vilkår 1

Først, hva menes med "hjemlig ord/uttrykk"? Vilkåret kan presiseres slik:

Avløserordet består av arveord og/eller godt etablerte lånord (f.eks. er "vebb" for "web" og "vapp" for "wap" tilpasset, men ennå ikke etablert).

Dette vilkåret kan lett etterprøves og gjelder også for tekniske termer. I de sju eksemplene nedenfor står de(n) norske betegnelsen(e) til venstre, etterfulgt av den engelske mot-svarigheten i parentes. Til høyre viser "JA" eller "NEI" om vilkåret anses oppfylt eller ikke.

(1)	knapp (button)	JA
(2)	favorittliste, yndlingsbokmerker (hotlist)	JA
(3)	mus (mouse)	JA
(4)	hånd-PC, lomme-PC, håndholdt datamaskin (palmtop) (<i>"PC"</i> er etablert, men neppe tilpasset)	JA
(5)	likenett, jevnbyrdsnett (peer-to-peer (P2P) network)	JA
(6)	direkteavspilling (streaming)	JA
(7)	miniatyrbilde, knøttbilde (thumbnail (picture))	JA

Alle de norske betegnelsene oppfyller vilkåret.

Vilkår 2

Hva menes så med "benyttes i stedet for"? Vilkåret kan presiseres slik:

Avløserordet er et bruksalternativ til importordet i den aktuelle konteksten. Dette forutsetter at importordet også brukes i noen utstrekning i det importerende allmennspråket.

Dette vilkåret er vanskeligere å etterprøve. Den relative brukshyppigheten for et avløserord og det tilsvarende importordet varierer i det enkelte tilfellet og hos den enkelte språkbruker. En slik tospråklig synonymi er uforenlig med terminologiske grunnprinsipper. Nedenfor er vilkåret etterprøvd på de samme eksemplene som for vilkår 1.

(1')	knapp (button)	NEI
(2')	favorittliste, yndlingsbokmerker (hotlist)	JA
(3')	mus (mouse)	NEI
(4')	hånd-PC, lomme-PC, (håndholdt datamaskin?) (palmtop)	JA
(5')	likenet, jevnbyrdsnett (peer-to-peer (P2P) network)	NEI
(6')	direkteavspilling (streaming)	JA?
(7')	miniatyrbilde, knøttbilde (thumbnail (picture))	JA

De norske betegnelsene oppfyller vilkåret i fire tilfeller, men i (6') bare under tvil.

”Button” og ”mouse” er rett og slett ikke bruksalternativer i norsk og har aldri vært det. I beste fall har ”knapp” og ”mus” lånt en betydningsutvidelse for datasammenheng fra engelsk. De to norske ordene kan altså ikke rubriseres som ”avløserord”. Det er nok riktigere å betrakte dem som datatermer som er overtatt i allmennspråket.

”Likenett, jevnbyrdsnett” i (5') kan heller ikke regnes som avløserord av den enkle grunn at de er en skrivebordskonstruksjon fra Ordsmlia som ikke er i faktisk bruk. Det er utelukkende ”peer-to-peer” eller ”P2P” som benyttes, og bare i datamiljøer. De norske betegnelsene må derfor betraktes som forslag til datatermer som ikke er overtatt i allmennspråket.

I (4') er det norske alternativet ”håndholdt datamaskin” satt i parentes med et spørsmålsteget fordi denne omstendelige formen sjelden eller aldri er i allmennspråklig bruk. Likeledes er det satt et spørsmålsteget etter ”JA” i (6') for å vise at ”direkteavspilling” bare sporadisk opptrer i stedet for det langt vanligere ”streaming”.

I en diakron synsvinkel er konsekvensen av dette vilkåret at et avløserord opphører å være et sådant den dagen det er etablert og råder språkgrunnen alene uten konkurranse fra importordet. Et talende eksempel er ”datamaskin” – eller bare ”data” i manges munn – som fullstendig har utkonkurrert ”computer”.

Vilkår 3

Til slutt, hva menes med ”benyttes med samme betydning som”? Vilkåret kan presiseres slik:

Avløserordet formidler omtrent samme betydningsinnhold og har tilnærmet samme stilvalg og kommunikative intensjon som det tilsvarende importordet.

Dette vilkåret er vanskeligst å etterprøve. Sammenligning av importords og tilsvarende avløserords betydningsinnhold, stilnivå og kommunikative funksjon er nesten umulig og vil uansett være kraftig preget av subjektiv oppfatning. Jo mer et avløserord benyttes, desto enigere vil imidlertid språkbrukerne være om betydningsinnholdet og andre sider ved ordet og bruken av det. Avløserord, liksom andre nyord, får sin betydning avgrenset

og skjerpet gjennom bruk. Utsettingen av ”JA” eller ”NEI” nedenfor må ses i lys av det ovennevnte.

(1’)	knapp (button)	JA
(2’)	favorittliste, yndlingsbokmerker (hotlist)	JA?
(3’)	mus (mouse)	JA
(4’)	hånd-PC, (lomme-PC?), håndholdt datamaskin (palmtop)	JA
(5’)	likenett, jevnbyrdsnett (peer-to-peer (P2P) network)	JA
(6’)	direkteavspilling (streaming)	NEI
(7’)	miniatyrbilde, knøttbilde (thumbnail (picture))	NEI

De norske betegnelse oppfylder vilkåret i fem tilfeller, men i (2’) bare under tvil.

”Direkteavspilling” i (6’) dekker bare delvis det som ligger i ”streaming”, nemlig ’samtidig utsending og avspilling (av video over et digitalt nett)’. De norske betegnelse i (7’) fjerner seg for langt fra den engelske betydningsmessig, men også med hensyn til stilvalg og kommunikativ intensjon. ”Knøttbilde” bærer imidlertid mest preg av å være et avløserord, mens ”miniatyrbilde” må kunne anses å være en term.

I (4’) er ”lomme-PC” satt i parentes med et spørsmålsteget for å vise at dette alternativet neppe oppfylder kriteriet. Spørsmålsteget etter JA i (2’) markerer at ”hot” på engelsk ikke kan sies å ha funnet en hundre prosent vellykket motsvarighet i verken ”favoritt” eller ”yndling”.

Foreløpig oppsummering

Blant de norske betegnelse i eksemplene vurdert ovenfor er det bare ”hånd-PC” som ubetinget oppfylder alle de tre vilkårene for et avløserord. ”Favorittliste” og ”yndlingsbokmerker” oppfylder vilkår 1 og 2 fullt ut, men vilkår 3 bare under tvil.

Kriterier for avløserord og tekniske termer

Direkte oversettelseslån er neppe ”gode” avløserord. I så fall må jo alle oppslagsord i tospråklige ordbøker anses å tilby (bestanddel av) mulige avløserord. Kanskje bør vi i stedet forbeholde betegnelsen ”avløserord” for tilfeller der slike (allmenn)ordbøker ikke umiddelbart gir svar ved ledd-for-ledd-oversettelse.

I dansk har man med lite hell forsøkt å innføre det direkte oversettelseslånet ”luftpude” for ”airbag”. I Norge har avløserordet ”kollisjonspute” fått stor oppslutning. Likeledes må ”nakkesleng” anses å være et svært vellykket avløserord for ”whiplash”. Ingen av de to norske betegnelse er oversettelseslån. Begge ordene er nå vel etablert og tilnærmet enerådende. Det er dermed neppe verken hensiktsmessig eller riktig å benevne dem ”avløserord” lenger.

De norske ordene nedenfor kan hentes direkte ut av eller avledes ledd for ledd av oppslagsordene i en engelsk-norsk ordbok og bør derfor ikke betraktes som avløserord:

tilgang (access)
 knapp (button)
 avluse (v. debug)
 e-(små)penge (e-cash)
 dvalemodus (hibernation mode)
 mus (mouse)

Ordene kan imidlertid betraktes som termer fordi de tilsvarende engelske importordene sjelden eller aldri er i konkurrerende bruk. Dét viser at tekniske termer ofte er direkte oversettelseslån. Avløserord må slå an i befolkningen ved å være originale, iøynefallende og fengende. Tekniske termer støtter seg til en definisjon eller forklaring, og deres språk-
 lige uttrykkside behøver ikke vekke oppmerksomhet. For termer er entydighet og gjen-
 nomsiktighet viktigere enn språklig originalitet.

Tekniske termer med forbilde i fremmedspråk bør ikke automatisk benevnes ”avløserord” når de benyttes i allmennspråket. Etter vilkår 2 ovenfor er det en forutsetning at det tilsvarende importordet i noen utstrekning er i bruk samtidig. En del tekniske termer, deriblant IKT-termer, ”flyter over” i allmennspråket, men uten at den fremmedspr klike ekvivalenten følger med på lasset. Slike ord forblir fagtermer i allmennspråket. De aller fleste tekniske termer n r imidlertid aldri allmennspråket og lever sitt stille liv i ulike fagmiljøer.

På grunnlag av vilkår 1–3 ovenfor og andre vurderinger kan det stilles opp følgende kriterier for avløserord:

- Avl serords tilsvarende importord er i ”vanlig” bruk i allmennspråket samtidig.
- Avløserord er oppstått/”oppfunnet” i vanlig språkbruk.
- Avløserord brukes av flere enn medlemmene av et s rspr ksmilj  (fagspråk, sjargong o.l.).
- Avløserord bør ikke være direkte oversettelseslån.
- Avløserord har ikke nødvendigvis en entydig begrepsreferanse.
- Det kan finnes flere avløserord for samme importord.
- Avløserord behøver ikke være ”gjennomsiktige” (dvs. motivert); de kan være metaforiske.
- Avløserord er vanligvis ikke definert eller forklart.

IKT-ordene nedenfor er eksempler på avløserord med stor utbredelse:

direkte(-), direktekoplet, oppkoplet, tilkoplet (on(-)line)
   rulle (v. scroll)
 tjener (server, til forskjell fra servant)
 nettleser ((web) browser)
 Verdensveven (World Wide Web (WWW))

Det kan likeledes stilles opp følgende kriterier for tekniske termer:

- Termers fremmedspr klike ekvivalenter er bare unntaksvis i bruk samtidig.
- Termer er først utviklet og tatt i bruk i fagspråk.

- Termer brukes i utgangspunktet i et mer eller mindre lukket fagmiljø.
- Termer kan være direkte oversettelseslån og vil ofte være det.
- Termer bør ideelt sett ha en entydig begrepsreferanse.
- Det bør ikke være flere enn én term for hvert begrep.
- Termer bør ideelt sett være gjennomsiktede.
- Termer skal være definert eller forklart.

I de tidligere sju nummererte eksemplene kan følgende norske betegnelser karakteriseres som teknisk term:

håndholdt datamaskin (palmtop)
 likenett, jevnbyrdsnett (peer-to-peer (P2P) network)
 miniatyrbilde (thumbnail (picture))

Andre eksempler på ”gode” IKT-termer er:

stamnett (backbone)
 versjonstrinn (av program) ((programme) build)
 kroppsåret datamaskin (wearable computer)

Avslutning

I Ordsmia diskuteres det i stor grad terminologi – for det meste på IKT-området – ikke avløserord som definert ovenfor. Forholdet tekniske termer – avløserord er sannsynligvis ca. 80–20 %.

I diskusjonene spørres det ofte etter hva en gjenstand gjør, og hvordan den ser ut, eller hva et fenomen innebærer. Dette er typiske kjennetegn ved terminologens arbeidsmetodikk. Det er imidlertid slik at ”termene” man kommer fram til i Ordsmia, bare sjelden er ”gode” i terminologisk forstand, særlig fordi man ikke setter enkeltgjenstander eller -fenomener inn i en større begrepsmessig sammenheng.

Ordsmia er altså først og fremst en ”amatør-termisme”. Karakteristikken er ikke ondskapsfullt ment til forkleinelse for deltakerne, men er en nøktern konstatering og beskrivelse av hva som er typisk for forumets virksomhet. Årsaken er at de fleste av deltakerne er studenter eller har sitt arbeid innenfor IKT eller andre fag og bruker forumet som en arena for idémyldring omkring norske termer for nye produkter, tjenester og fenomener på sine respektive fagfelt. Ordsmia er således skjevt sammensatt, og fagfolkenes overtall skremmer nok bort en del språkbrukere uten slik bakgrunn. En av de største utfordringene for forumet er derfor å oppnå bedre balanse i diskusjonene ved få flere ”vanlige” språkbrukere til å melde seg på og delta.